

УДК 373.3.015.31:27

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.347>

Жубржицька О. В.,
orcid.org/0000-0001-9594-5784

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАСАДАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Розвиток освіти в Україні в історичному контексті вказує на те, що релігія і церква відігравали значущу роль у вихованні особистості. Провідною релігією на теренах нашої країни вже понад тисячу років є християнство. Майбутнє нашої держави безпосередньо залежить від відновлення, розвитку і збереження традиційних християнських духовно-моральних цінностей, виховання дітей і молоді на засадах християнської антропології.

Розгляд проблем і наукове вирішення сучасних завдань духовно-морального виховання особистості потребує вивчення досвіду як вчених і педагогів минулих поколінь, так і сучасних розробок вітчизняних і європейських християнських науковців.

Праці християнських учених-класиків вітчизняної педагогіки є тим фундаментом, на якому має базуватися духовно-моральне виховання. Кризу освіти і виховання середини ХІХ ст. – початку ХХ ст. вони вбачали у відірваності педагогіки від християнської антропології, заміні християнського спрямування педагогіки світською наукою. Головною задачею вважали повернення педагогіки до основ цілісного християнського світогляду. Провідними цілями освіти визначали, духовно-моральне виховання особистості, розвиток та зміцнення сил, що знаходяться в душі дитини, відновлення і розкриття в ній образу і подоби Божої.

Сучасні християнські науковці визначають мету, завдання і принципи духовно-морального виховання на християнських засадах, розроблюють методи, засоби і інструменти виховання особистості в сучасній школі. Як і педагоги-класики, приділяють значну увагу розгляду ролі вчителя, його особливим вмінням і духовно-моральним якостям. Убачають подолання кризи освіти і школи у розвитку напрямку духовно-морально виховання особистості на засадах християнської антропології.

Ключові слова: виховання, особистість, християнські засади духовно-морального виховання.

Постановка проблеми. Сучасна суспільна, духовна і економічна ситуація в Україні потребує об'єднання зусиль держави, суспільства і церкви для розв'язання насущних завдань розвитку країни та оздоровлення життя громадян. Особливої уваги потребують галузі освіти і виховання, адже вони орієнтовані на підростаюче покоління і від ефективності яких напряду залежить майбутнє нашої країни. Законами України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» визначено основні підходи до реформування галузі освіти, зокрема питання, пов'язані з формуванням ціннісних орієнтирів дітей і підлітків.

Виховання через інтеграцію духовних цінностей в освіту є актуальною задачею сьогодення. Усе наше суспільство, а особливо діти і молодь, потребує наявності таких якостей, як доброта, людяність, чуйність, терпіння, смирення, відповідальність, порядність.

Духовно-моральне виховання, що базується на християнських засадах, покликано формувати у молодого покоління високі духовні і моральні якості, цілісний християнський здоровий світогляд.

Аналіз досліджень. Питання духовно-морального виховання особистості на християнських засадах розглядаються в працях як учених і педагогів-класиків (Г. Ващенко, В. Зеньковський, І. Огієнко, М. Пирогов, К. Ушинський), так і в дослідженнях сучасних вітчизняних науковців (І. Бех, М. Євтух, І. Сіданіч, Т. Тхоржевська та ін.).

Проблеми духовного виховання дітей і молоді висвітлюються сучасними богословами (Ф. Нембріні, О. Філоненко) і священниками (ігумен Лонгін (Чернуха), протоірей О. Кислашко, протоірей Б. Огульчанський).

Мета статті – дослідити проблеми духовно-морального виховання особистості на засадах християнської антропології на основі аналізу праць прогресивних християнських учених – філософів, педагогів, богословів, священників, науковців.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо два історичні періоди. *Перший:* кінець XIX ст. – початок XX ст., коли християнське спрямування педагогіки намагається замінити світська наука. І *другий,* сучасний нам період кінця XX ст. – початку XXI ст., тобто період повернення до християнських засад.

Класики вітчизняної педагогіки М. Пирогов, К. Ушинський, В. Зеньковський у своїх роботах та практичній діяльності намагалися розкрити зв'язок сучасної їм педагогічної науки з тим цілісним уявленням про людину, яке дає християнство. Проблеми духовно-морального виховання згадані вчені розглядали саме в релігійному контексті.

М. Пирогов був першим із вітчизняних педагогів, хто в другій половині XIX ст. загострив увагу на проблемі духовності як методологічної основи навчання та виховання. Розглядаючи поняття морального виховання, їм було сформовано етапи духовно-морального виховання дитини, які базуються на відповідних етапах становлення особистості, виділених в християнській антропології. Такими етапами є, *по-перше,* поступова поява у дитини чіткого розуміння речей навколишнього світу. *По-друге,* із такого розуміння має виникнути перетворення добрих інстинктів дитячої природи у свідоме прагнення досягнути ідеалів добра і правди. І, *по-третє,* це поступове формування твердої і свободної волі [11, с. 174]. Результатом такого духовно-морального виховання має бути гармонійний розвиток особистості, що відповідає антропологічній сутності людини і у християнському розумінні можливий тільки у єдності з Богом.

Також М. Пирогов вказував на природню необхідність виховання перш за все людини, а потім спеціаліста. Він писав: «Виховання після релігії є найвища сторона суспільного життя» [1, с. 30]. Головна ідея, за вченим, полягала у вихованні людини чесною, правдивою, з високими моральними якостями, *основними засобами виховання* виступають наука і художні твори, а *метою виховання* є підготовка до самостійного життя молодого покоління з широким кругозором. Особливе значення професор приділяв формуванню моральних переконань.

Тому, на перше місце висувається повага до особистості дитини-вихованця [16, с. 32], що формується образ вихователя – людини, яка любить дітей і свою професію, яка розуміє душу дитини, її внутрішній світ. Учителі в недільних школах Пирогова на протигагу схоластичним методам викладання, що панували в той час у звичайних казенних школах, започаткували нові способи і прийоми навчання, відносились до своєї роботи і дітей з «неочікуваним педагогічним тактом». Це дало дивовижні результати в успіхах учнів. Недільні школи Пирогова хоча і ставили перед собою начебто невелику задачу розповсюдження грамотності, насправді стали прикладом живої християнської педагогіки, в якій можна чітко виділити гармонію діалогу [16, с. 33].

Розглядаючи проблематику виховання дитини, видатний вітчизняний педагог К. Ушинський відмічав, що неможливо вигадати виховання [17, с. 482], бо воно існує стільки скільки існує народ. Виховання можна поліпшити, удосконалити, але перевідтворити неможливо.

Сучасна педагогіка виросла на християнському ґрунті і нехристиянська педагогіка є річ немислима [там само, с. 452]. К. Ушинський попереджає про небезпеку для людини і суспільства, яка може статися, якщо виховання відійде від християнських основ. Він зазначив, що «кожен, хто береться за справу виховання, перед тим, як почати сіяти в дитячі душі насіння матеріалістичних поглядів, повинен подивитися на плоди, які можуть вирости з цього насіння». Такими плодами є «виправдання деспотичної влади однієї людини над другою, презирство до людської особистості, байдужість до права і правди, цілковита безправність стосунків, повага лише до сили, жорстокість» [18, с. 594].

К. Ушинський наголошував на тому, що хто немає релігії і не відчуває потреби в ній, той не повинен виховувати дітей. Вихователь у своїй практичній діяльності має твердо пам'ятати, що «поза християнства нема для людини ідеалу моральності, немає моральних основ, а, отже, немає і моральних прагнень, якими він має керуватися при вихованні дітей» [18].

Головну задачу виховання бачив у моральному впливі на дитину. Виховна задача є більш важливою, ніж розвиток ума і наповнення учня знаннями. Розум є невід'ємною складовою природи людини, її душі. Тварини також можуть мати високо розвинуті розумові здібності, але людину відрізняє від тварин дух, здатність до самосвідомості і богоспілкування.

Моральність, за К. Ушинським, не є проєкцією держави і суспільства, її основою є євангельська заповідь – люби іншого, як самого себе. Основу людської моралі складають прагнення до істинної досконалості, яка розкривається в серці людини вченням Євангелія, прагнення бути досконалим і можливість задовольнити це прагнення в почутті любові до блага, щастя, істини.

Тому ведучою метою освіти К. Ушинський уважав не інтелектуальний, а духовний розвиток людини, відновлення в ній образу і подоби Божої. Такий православний світогляд складає внутрішню форму відомого підручника «Рідне слово». Весь зміст і структура підручника визначається задачею духовного розвитку дитини. Дидактичний матеріал – від висловів повчального характеру до літературних творів – дібрано і розміщено таким чином, що найкраще відповідає ідеї цілісної і гармонійної «літургійної свідомості». Це при тому що К. Ушинський уникає відкритих релігійних повчань, уважає проповідь релігії задачею Церкви, а не школи. Педагог зазначав, що «справа народного виховання має бути освячена церквою, а школа має бути передвісником церкви».

Стосовно значення ролі вчителя К. Ушинський писав: «У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості» [18].

Проводячи аналіз ситуації, що склалася в педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., філософ, богослов, педагог і священник В. Зеньковський виділяє дві культурні орієнтації – найвнє поєднання релігії і гуманізму та чистий педагогічний натуралізм. Таке положення справ, на думку вченого, не є задовільним. Має наступити новий період – епоха християнської педагогічної думки і практики.

Духовно-моральне виховання на християнських засадах може бути ефективним і відігравати свою роль при умові, що воно буде знаходити підтримку в самому житті. Якщо життя просочене антихристиянськими поглядами, то виховання не зможе виконати належну йому функцію, бо є частиною життя. Сенс виховання полягає в тому, щоб розвинути і укріпити сили, що знаходяться в душі дитини, допомогти дитині звільнитися від пристрастей і розкрити образ Бога в ній. Проблема християнського виховання буде легко вирішена, якщо в житті дитини будуть існувати островки християнської культури [3].

В. Зеньковський у своїй роботі «Проблеми виховання у світі християнської антропології» [4] перш за все виділив, що застосування ідей християнської антропології необхідно не тільки для релігійного чи морального виховання, а для педагогіки в цілому, що без релігійного розуміння людини виховання є неможливим. Виходячи з цього положення, науковець убачав причину педагогічної кризи саме у відірваності педагогіки від християнської антропології. Тому і «ключ до плідного мистецтва у сфері виховання» знаходиться у вирішенні задачі повернення педагогіки до основ цілісного християнського світогляду. Базові засади педагогічної науки мають ґрунтуватися на принципах, що надають антропологія, філософія і релігія.

Духовно-моральне християнське виховання полягає у засвоєнні дару свободи, а саме розвитку свідомості свободи, почуття відповідальності і вміння володіти власною свободою. Таке виховання стає можливим, коли дитина відчуває і бачить у житті рівність перед Богом себе і оточуючих людей. Тому виховання здійснюється через християнське

життя, а не тільки через теоретичне вивчення ідей свободи. Для дітей правила, які не реалізовані у житті, які вони власне не спостерігають і не відчують, залишаються лише абстрактними правилами. Відбувається роздвоєння між світом ідей і справжнім цілісним життям. Виховання у свободі неодмінно має бути пов'язано з життєвим досвідом дитини.

З християнської точки зору, свобода присутня в душі дитини, але має інший сенс ніж свобода в дорослої людини. Діти розуміють свободу краще, ніж дорослі, діти не мають перед собою маленьких задач – все, що вони роблять для них є великим. Дар свободи – це є духовна сила дитини, що створює можливість і основу виховання. Таким чином, задача вихователя допомогти дитині «звільнитися» і досягти свободи. Але «загадка свободи» в людині полягає в тому, що свобода апріорі не пов'язана в нас з добром. Тому виховання має бути націлене на розвиток в дитині сил добра, встановлення зв'язка між свободою і добром.

Виховання з позицій християнського світогляду [4] передбачає неодмінну присутність віри в можливість перетворення і просвітлення душі дитини, віри в те, що в душі дитини є «залог добра».

Найбільш суттєвою задачею виховання В. Зеньковський називає розвиток особистості дитини, а саме розкриття своєрідності особистості, її дарів і сил. Таке виховання передбачає перетворення матеріалу, що надходить ззовні у внутрішню необхідні сили і рухи душі дитини. При цьому, педагог застерігав, що хоча поняття особистості і займає центральне місце в педагогіці, але в моральній сфері воно не повинно бути абсолютизовано: «сфера цінностей не створюється особистістю, а навпаки її створює і живить» [4]. І тому не можна відділяти особистість від всього того, що зумовлює сенс її життя.

Поглиблюючи поняття розвитку і розкриття особистості дитини, як головної задачі виховання, учений розглядає внутрішню ієрархічність фізичної, психічної, соціальної сторін життя людини. Розвиток тіла, інтелекту, соціальності, морально-етичної і релігійної сфер мають виступати інструментарієм у розвитку основного базису в особистості – її духовного початку. Моральна ж свобода зводиться не до організації поведінки, що відповідає законам добра, а є свободою від самоствердження, є відновленням єдності з Богом. Виховання, як безкінечний процес, не може дати нічого остаточного, воно відкриває шлях і вчить йти по ньому. Головне – це безперервний рух до досконалості. Відсутність руху свідчить про відчай або апатію. Вихователю необхідно спостерігати за дитиною і підтримувати прагнення йти вперед до досконалості.

Розглядаючи роль особистості вчителя, В. Зеньковський проводить аналіз видів авторитету і визнає найбільш придатним для школи авторитет, що базується на емоціоналістичній теорії [4]. Такий авторитет дає опору і відчуття впевненості учню, збагачує учня тим, що в нього ще немає. Авторитетний вчитель надихає. Він підіймає дітей на більш високий рівень, дає сили для розвитку, спонукає творчому «стрибку» вперед.

Серед сучасних науковців, які вивчають тематику духовно-морального виховання на християнських засадах хочеться виділити роботи І. Сіданіч.

У своїх дослідженнях професорка розглядає питання духовно-морального виховання у різних аспектах і напрямках. Науковець провела дослідження теорії і досвіду духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ – початку ХХІ ст. [13], розглянула проблеми і перспективи духовно-морального виховання не тільки школярів, а й дітей дошкільного віку і студентської молоді, займається управлінням підготовки майбутніх викладачів християнських дисциплін. У співавторстві з протоієреєм Олександром Кислашко було створено навчальний посібник «Християнська педагогіка» [6].

Метою і завданням християнської педагогіки, як відмічають автори, є «формування особистості на засадах християнської моралі, плекання духовності, доброти, людяності, милосердя, працьовитості, виховання духовно багаті особистості, яка усвідомлювала б свою відповідальність перед Україною і рідним народом» [там само]. Мета

християнського виховання невіддільна від мети життя християнина – виконувати Христові заповіді, щоб досягти Царства Небесного. І тому потрібно наповнити християнським змістом уже сформовану науку й категоріальну будову світської педагогіки як теорії, як науки.

Авторами [6, с. 66] розроблена теорія християнського виховання, що ґрунтується на християнських чеснотах Віри, Надії і Любові. Надано теоретичну методологію виховання любові до Господа, любові до ближнього, до батьків, вчителів і людей старших за віком, виховання любові до Батьківщини, народу, його звичаїв і обрядів, виховання правильного уявлення про християнський шлюб і подружжя, виховання любові до дітей, християнського миролюбства, правдивості, доброчесності, тихості, покірності, незлобливості, милосердя.

Досить ретельно проводиться аналіз християнських і світських принципів виховання. Серед християнських принципів розглядаються класифікації, визначені митрополитом Іларіоном, протоієреєм Г. Каледою, митрополитом Чернівецький і Буковинський Данилом Ковальчуком, деканом Богословського факультету колеґії св. Андрія, С. Ярмусем та іншими християнськими вченими. Підсумовуючи огляд класифікацій принципів християнської педагогіки, узагальнюється, що вони виходять з єдиного християнського розуміння сутності людини, її призначення на землі, всі вони містять принципове ядро, яке виражає християнську сутність. Далі розглядаються педагогічні принципи виховання, рекомендовані Міністерством освіти і науки України за навчальною програмою «Основи християнської етики». Проаналізувавши зміст християнських і світських принципів педагогіки, робиться висновок, що вони не суперечать один одному і спрямовані на високоморальне виховання особистості. Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання. Результат від впровадження того чи іншого принципу можна отримати роботою педагога-майстра, який повинен знати ці принципи у взаємозв'язку з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Заслуговує на увагу і підхід до вибору методики з позиції християнського світогляду. Перш за все, педагогічна методика повинна зберігати волю учня. Має бути не примусовою, а мати вільне сприймання. Сприймання – це труд душі. Творчі здібності особистості безпосередньо зв'язані з прагненням сприймати, з тим, що людина бачить і відчуває. «Творчість є одним з проявів образу Божого в людині, а якщо втратити живе сприймання, то ця творчість в людині згасає. По суті вона відмовляється від самого життя» [6]. І першочерговим при виборі методики є питання про активізацію творчого потенціалу особистості.

Розгляду ролі сучасного вчителя освітнього закладу відводиться значне місце у праці І. Сіданіч і прот. О. Кислашко. Велика моральна відповідальність покладена на того, хто береться виховувати та вчити дітей. Праця вчителя спрямована на духовно-моральне виховання дітей, на відкриття в душі дитини образу Божого. Ідеальний учитель, на думку авторів, вміє дружити з дітьми, розрізняє в дітях особливості їх душевного складу, знаходить до дитини особливий підхід і способи виховного впливу на неї, ставить реальні виховні та освітні цілі і досягає їх, організовує дітей для спільної дії і проводити її, володіє різними формами спілкування (заняття, бесіда, притча, вікторина, гра тощо), проводить родинні заняття з батьками на теми сімейного виховання. Додатково до власного професіоналізму вчителю бажано прагнути мати такі якості, як смирення, лагідність, радість.

Головне, що повинен нести в собі вчитель – це моральні якості, основою яких є християнські цінності, закладені в його серці і житті. «Щира релігійність повна любові і благих плодів. Вона приваблює незіпсовані серця і сильно впливає на дітей, які природньо, з почуттям своєї природи, вгадують її правдивість. Учитель-християнин без особливих зусиль несе у школу дух церковності; і на справу виховання і навчання буде дивитися, як на служіння

Богові (Кор. 3,9), і буде творити її благоговійно, з любов'ю» [6].

Вітчизняні християнські священники і духовенство вважають, що проблемам духовно-морального виховання дітей має бути приділена перша увага як найважливішому чиннику духовного і морального відродження нашого суспільства. З метою залучення дітей до християнських духовних і моральних цінностей священник Богдан Огульчанський [12] та ігумен Лонгін (Чернуха) розробили курс для початкової школи «Християнська етика в українській культурі».

Християнська етика, на відміну від філософського поняття «етики», не є простою сукупністю моральних норм і правил, а є «усвідомленою основою життєвого вибору християнина, визначеною життєвим досвідом, системою цінностей і переконань, спрямованих на втілення в життя заповідей Євангелія» [5]. Християнська віра – є основою етики, моралі християнина.

Для молодших школярів християнська етика має задавати певні життєві орієнтири. Християнські морально-етичні принципи можуть бути засвоєні дитиною тільки тоді, коли вона бачить приклади християнської етичної поведінки у своєму житті – у ставленні до світу, до людей і до самої дитини. А «тоді християнська етика може стати опорою дитячого світосприйняття: основою світу й самої людини є любов, благо, яке має премудрого та люблячого Творця» [там само]. Учень може сприйняти таке навчання, оволодіти моральними чеснотами, якщо вони яскраво розкриваються педагогом на прикладах із життя.

Викладання в школі предметів духовного-морального змісту, на відміну від викладання предметів гуманітарного чи природничого циклів, висуває до вчителя особливі вимоги.

Для введення педагога в духовно-моральну проблематику авторами було розроблено методичний посібник навчального комплексу «Християнська етика в українській культурі». У посібнику викладено основні поняття християнської етики, розкрито християнські корені та християнський зміст української культури, наведено досвід і методи християнської педагогіки в освіті й вихованні. Крім цього, методичні матеріали знайомлять з поглядами християнської психології на дитину та становлення її особистості, містять плани конкретних уроків і методичні коментарі до них.

Окрім загальнопедагогічної методичної підготовки, учитель має опанувати знаннями особливостей дитячої психології і, зокрема дитячого духовного життя. Учитель має оволодіти інструментами і засобами тонкого делікатного впливу на дитину, світогляд якої тільки починає формуватися.

Завданням вчителя є переконливе донесення краси добрих вчинків, християнського ставлення до людини і Божого світу. Педагог має володіти вмінням цінувати і вміло використовувати на уроці високохудожні літературні зразки, мистецьки, музичні та поетичні твори. Треба, щоб ці твори «сприяли переживанню дітьми атмосфери добра та турботи як з боку старших (найперше – батьків і рідних), так і Отця Небесного» [5]. Автори наголошують на необхідності постійної праці педагога над собою для правдивого, переконливого та емоційно багатого донесення до дитини духовно-моральних цінностей.

Відомий сучасний філософ і богослов О. Філоненко починає свої розмірковування про проблеми сьогоденної освіти і виховання школярів [19] з періоду вітчизняної кризи у педагогіці в 90-х роках минулого століття і на початку ХХІ ст. Тоді пройшло розділення освіти і виховання. Школа повністю зосередилася на навчанні, тобто суто передачі знань. А питання духовно-морального виховання дитини відводилася сім'ї і суспільству. Але вже зовсім скоро виявилось, що без виховання рівень освіти падав. Основна проблема школи, що залишається й до нині, є проблема виховання в сенсі передачі і «вирощування» чеснот і рис характеру, без яких людина не може бути щасливою.

Першою і головною проблемою сучасного шкільного виховання О. Філоненко називає відсутність здивування. Такої думки притримується й італійський учений, християнський педагог Франко Нембріні. Само по собі здивування не робить людиною щасливою, але воно працює як «елементарні ворота в школу». Без здивування все інше

немає сенсу. І проблема сучасної школи є в тому, що вчителі не привносять здивування, а доволі часто, самі ж «вбивають» допитливі пориви душі дитини.

Друга проблема – це криза бажань. Виховання у класичній педагогіці розглядалося, як намір навчити дітей не хотіти робити поганого, а хотіти робити добре. Але зараз педагогіка зіштовхнулася з новою задачею – віднайти хоч яке б бажання дитини. Криза бажань зараз є тотальною, торкається не тільки сфери освіти. Сучасна світова культура закладає такі мізерні бажання – поїсти, гарно відпочити, купити щось гарне, що про них не варто і говорити. У житті дитини панує нудьга. Із нудьги народжуються жахливі речі, людина, що нудьгує здатна на велику кількість поганих вчинків. Тут варто згадати слова Платона «Людина є істота найбільш лагідна і найбільш божественна, якщо вона буде приборкана справжнім вихованням; якщо ж її не виховувати або давати хибне виховання, то вона буде найбільш диким звіром з усіх, кого народжує земля».

Ось ці основні проблеми – кризи здивування і кризи бажання, зумовлюють загальну кризу школи і виховання особистості [19].

На противагу цієї кризи християнство може дати відповідь – свідчення про те, що життя – велике і красиве. Криза долається через досвід великого. Людина не може бути щасливою, якщо у її житті немає масштабу. «Якщо ми людям не даємо Христа, то даємо їм занадто мало» [20].

Духовно-моральне виховання на християнських засадах, на думку автора, починається з того, що дитині цю «спрагу величчя життя насичують». Педагог – це людина, яка народжує бажання. Він свідчить, що в житті є величні речі. Коли дитина бачить такі приклади величчя, в неї народжуються бажання. По-перше, учитель вказує, де ця величчя є у житті. Це має бути щось красиве – квітка, вірш, розмова, фільм, каміння. А далі, діє християнська формула – через творіння пізнати Творця. Християнська педагогіка має дарувати дитині досвід краси і здивування, має вчити, як прожити справжнє велике життя.

Як практичний приклад втілення таких засад християнської педагогіки, О. Філоненко наводить італійську школу «La Traccia», засновником якої є Франко Нембріні. Ця школа не має зовнішніх ознак присутності християнства, але насправді є суто християнською. Це досягається завдяки вчителям. Християнство передається дитині через погляд педагога. Дитина бачить в учителі свідка Любові. І школа стає місцем його життя, його свободи і його щастя.

Італійського педагога і богослова Франко Нембріні [21] основну проблему або навіть кризу виховання вбачає у цинізмі, скептицизмі і зневір'ї молоді, що в подальшому проявляється у вигляді руйнівного насилля. Таку атмосферу цинізму дитина бачить у тій моделі поведінки дорослих, які її оточують. Діти є надзвичайно чутливими до будь-якого прояву лицемірства і фальші. Виховання – це передача досвіду щастя, а не теоретичних цінностей і правил. Відомий швейцарський богослов Карл Барт казав, що діти можуть визнати авторитет над собою лише тоді, коли бачать, що батьки теж визнають над собою наявність вищого авторитету, що вони живуть із вірою в Бога.

Основні педагогічні принципи вченого спираються на Богом дану свободу дитини. Процес навчання і виховання здійснюється спокійно, без поспіху і нервозності, без великої кількості штучно створених педагогічних схем і ситуацій. Гармонічне виховання дитини – це розкриття перед дітьми краси та сенсу життя, розкриття того, що життя дійсно варте того, щоб його прожити. Він писав, що «єдине, що дає дитині можливість бути впевненою і зростати, – це присутність поряд дорослого, котрий знає, куди йде, чого хоче від життя, чим для нього є щастя, котрий свідчить про позитивність життя».

Висновки. Дослідження проблеми духовно-морального виховання особистості на засадах християнської антропології є нагальною потребою сучасної педагогіки. Християнські моральні цінності є традиційними для нашої країни. Уміле впровадження їх у педагогічний процес має сприяти формуванню ціннісних орієнтирів дітей і підлітків, стати шляхом подолання кризи освіти і школи. Визначення найбільш ефективних форм і методів проведення цієї роботи складає перспективу подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Галахов Иаков протоиерей. Николай Иванович Пирогов и его религиозно-философские взгляды. *Томские епархиальные ведомости*. 1911. № 1. С. 27–34.
2. Галахов Иаков протоиерей. Николай Иванович Пирогов и его религиозно-философские взгляды. *Томские епархиальные ведомости*. 1911. № 2. С. 85–93.
3. Зеньковський В. В. Педагогіка. Київ: Вид. Св.–Макар. церкви, 2005. 222 с.
4. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Москва: Изд-во Свято-Владимирского братства, 1993. 224 с.
5. Ігумен Лонгін (Чернуха), протоіерей Огульчанський Богдан, Е. Белкіна Е., Ковальчук І. Дорога добра. URL: <https://osvita.ua/school/method/upbring/3477>
6. Кислашко О. П., Сіданіч І. Л. Християнська педагогіка: навч. посіб. Київ: ВБД «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2015. 418 с.
7. Матвієнко О. В., Силенко Н. І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44. Т. 1. С. 175–180.
8. Петько Л. В. Гурток «Мандрівники» та формування соціальної активності молодших школярів. *Педагогічний альманах: зб. наук. пр.; редкол. В. В. Кузьменко та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 173–179.
9. Петько Л. В. Лінгво-педагогічний потенціал кінострічки «Римські канікули» (1953) у професійно-особистістному становленні студентів. *Педагогічний альманах: зб. наук. пр.; редкол. В. В. Кузьменко та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2021. Випуск 48. С. 157–165.
10. Петько Л. В. Педагогічні та виховні ідеї В. О. Сухомлинського у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко.* Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 3. С. 181–187.
11. Пирогов Н. И. Избр. пед. соч. Москва: Педагогика, 1985. 496 с.
12. Священик Богдан Огульчанський. Основи християнської культури (для початкових класів загальноосвітніх шкіл) «Божий світ і я». Київ, 2000. 53 с.
13. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття): монографія. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2013. 464 с.
14. Слюсаренко Н. В., Гончар М. В. Організація навчання учнів Ямчицької нижчої сільськогосподарської школи Херсонської губернії. *Педагогічний альманах; ред. кол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон, 2012. Випуск 16. С. 249–254.
15. Слюсаренко Н. В. Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – XX ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2010. 40 с.
16. Сурова Л. В. Педагогіка духовного розвитку. Київ: Україна Православная, 2013. 468 с.
17. Ушинский К. Д. Собр. соч.: в 11 т. Т. 2. Москва-Ленинград, 1948. 656 с.
18. Ушинский К. Д. Собр. соч.: в 11 т. Т. 8. Москва, 1950. 628 с.
19. Філоненко О. С. В ефірі Світле радіо «Емануїл» в програмі «Наша освіта», 28 травня 2019. URL : <https://www.facebook.com/nestor.center/videos/олександр-філоненко-в-ефірі-світле-радіо-емануїл-в-програмі-наша-освіта/384739038916928/>
20. Філоненко А. С. И целого мира мало. *Отрок.ua*. 2019. № 4 (97). С. 9–11.
21. Франко Нембрини. От отца к сыну. Київ: Дух і Літера, 2018. 264 с.

References:

1. Archpriest Galakhov Yakov. (1911). Nikolai Ivanovich Pirogov i ego religiozno-filosofskie vzgliady [Nikolay Ivanovich Pirogov and his Religious and Philosophical Views]. *Tomskie eparkhialnye vedomosti*, 1, 27–34 [in Russian].
2. Archpriest Galakhov Yakov. (1911). Nikolai Ivanovich Pirogov i ego religiozno-filosofskie vzgliady [Nikolay Ivanovich Pirogov and his Religious and Philosophical Views]. *Tomskie eparkhialnye vedomosti*, 2, 85–93 [in Russian].
3. Zenkovskiy, V. V. (2005). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Vyd. Sv.-Makar. tserkvy [in Ukrainian].

4. Zenkovskii, V. V. (1993). Problemy vospitaniia v svete khristianskoi antropologii [Problems of Education in the World of Christian Anthropology]. Moskva: Izd-vo Sviato-Vladimirskogo bratstva [in Russian].
5. Abbot Lonhin (Chernukha), archpriest Ohulchanskiy Bohdan, Bielkina E., Kovalchuk I. (2009, March 3). Doroga dobra [The Road of Good]. osvita.ua. Retrieved from <https://osvita.ua/school/method/upbring/3477/> [in Ukrainian].
6. Kyslashko, O. P., & Sidanich, I. L. (2015). Khrystyianska pedahohika [Christian pedagogy]. Kyiv: VBD «Skhidnoievropeiska humanitarna misiia» [in Ukrainian].
7. Matviienko, O. V., & Sylenko, N. I. (2022). Vplyv ukraïnskoi narodnoi pedahohiky na formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti uchniv molodshoho shkilnoho viku [The influence of Ukrainian folk pedagogy on the formation of the national and cultural identity of elementary school students]. Innovatsiina pedahohika, 44 (1), 175–180 [in Ukrainian].
8. Pet'ko, L. V. (2018). Hurtok «Mandrivnyky» ta formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv [“Travellers” group and formation of social activity of younger schoolchildren]. Pedahohichniy almanakh, 37, 173–179 [in Ukrainian].
9. Pet'ko, L. V. (2021). Lihvo-pedahohichniy potentsial kinostrichky «Rymski kanikuly» (1953) u profesiino-osobystnomu stanovlenni studentiv [Lingua-pedagogical potential of the film “Roman Holiday” (1953) in professional and personal becoming for students]. Pedahohichniy almanakh, 48, 157–165. doi: <https://doi.org/10.37915/pa.vi48.219> [in Ukrainian].
10. Pet'ko, L. V. (2015). Pedahohichni ta vykhovni idei V. O. Sukhomlynskoho u formuvanni profesiino oriietovanoho inshomovnoho navchalnoho seredovyscha v umovakh universytetu [Pedagogical and educational ideas of V. O. Sukhomlynskyi in the formation of a professionally oriented foreign language educational environment in university conditions]. Naukovi zapysky. Seriiia “Psykhologo-pedahohichni nauky”, 3, 181–187 [in Ukrainian].
11. Pirogov, N. I. (1985). Izbr. Ped. Soch. [Selected Pedagogical Works]. Moskva: Pedagogika [in Russian].
12. Ogulchanskiy, B. (2000). Osnovy khrystyianskoi kultury (dlia pochatkovykh klasiv zahalnoosvitnikh shkil) “Bozhyi svit i ya” [Basis of Christian Culture (for primary grades of secondary schools) “God’s World and I”]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Sidanich, I. L. (2013). Dukhovno-moralne vykhovannia ditei u vitchyzniani shkoli (XX – pochatok XXI stolittia) [Spiritual and Moral Education of Children in National School (XX – the beginning of XXI century)]. Kyiv: TOV NVP “Interservis” [in Ukrainian].
14. Slyusarenko, N. V., & Honchar, M. V. (2012). Orhanizatsiia navchannia uchniv Yamchytiskoi nyzhchoi silskohospodarskoi shkoly Khersonskoi hubernii [Organization of pupils’ education of Yamchytisk lower agricultural school of Kherson province]. Pedahohichniy almanakh, 16, 249–254 [in Ukrainian].
15. Slyusarenko, N. V. (2010). Teoriia i praktyka trudovoi pidhotovky divchat u shkolakh Ukrainy (kinets XIX – XX st.) [Theory and Practice of Girls’ Vocational Training in schools of Ukraine (the late XIX - XX centuries)]. (Extended abstract of Doctor’s thesis). Kyiv [in Ukrainian].
16. Surova, L. V. (2013). Pedagogika dukhovnogo rozvitiia [Pedagogy of Spiritual Development]. Kyiv: Ukraina Pravoslavnaia [in Russian].
17. Ushinskii, K. D. (1948). Sobr. soch. v 11 t. [Collected Works in 11 volumes]. (Vol. 2). Moskva-Leningrad [in Russian].
18. Ushinskii, K. D. (1950). Sobr. soch. v 11 t. [Collected Works in 11 volumes]. (Vol. 8). Moskva [in Russian].
19. Filonenko, O. S. (2019). V efiri Svitle radio “Emanuil” v prohrami “Nasha osvita” [On the air of Svitle Radio “Emanuil” in “Our Education” programme]. Retrieved from <https://www.facebook.com/nestor.center/videos/oleksandr-filonenko-v-efiri-svitle-radio-emanuil-in-program-our-education/384739038916928/> [in Ukrainian].
20. Filonenko, A. S. (2019). I tselogo mira malo [The Whole World is Not Enough]. Otrok.ua, 4 (97), 9–11 [in Russian].
21. Franko, N. (2018). Ot otca k synu [From Father to Son]. Kyiv: Dukh i Litera [in Russian].

Zhubrzhyska O. V.,
 orcid.org/0000-0001-9594-5784

ACTUAL PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PERSONALITY ON THE BASIS OF CHRISTIAN ANTHROPOLOGY

The development of education in Ukraine in its historical context indicates a significant role of the religion and church in the education of personality. Christianity has been the leading religion on the territory of our country for over a thousand years. The future of our country directly depends on the restoration, development and preservation of traditional Christian spiritual and moral values, education of children and youth on the basis of Christian anthropology.

Consideration of problems and scientific solutions of modern tasks of spiritual and moral education of personality requires studying the experience of both scientists and teachers of past generations, as well as modern developments of domestic and European Christian scientists.

The works of Christian scientists-classics of domestic pedagogy are the foundation on which spiritual and moral education should be based. They saw the crisis of education and upbringing in the middle of the 19th century – the beginning of the 20th century in the detachment of pedagogy from Christian anthropology, the replacement of the Christian orientation of pedagogy with secular science. The returning pedagogy to the foundation of a complete Christian world outlook was considered as the main task. The spiritual and moral education of personality, the development and strengthening of forces in the soul of a child, the restoration and disclosure of the image and likeness of God in the soul were defined as the leading goals of education.

Modern Christian scientists define the purpose, tasks and principles of spiritual and moral education on Christian grounds, developing methods, means and tools of personality's education in a modern school. By analogy with classical teachers, they pay considerable attention to the consideration of the teacher's role, his special skills and spiritual and moral qualities. They see overcoming education and school crisis by the development of the spiritual and moral education of personality on the basis of Christian anthropology direction.

Key words: education, personality, Christian principles of spiritual and moral education.

Дата надходження статті: 15.12.2021 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Матвієнко О. В.

УДК 37.015.31:17.022.1:373.2

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.340>

Кравець Н. С.,
 orcid.org/0000-0003-4334-1414

Індісова М. Р.,
 orcid.org/0000-0003-0555-3205

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті охарактеризовано особливості формування гуманних стосунків дітей старшого дошкільного віку у сім'ї та ЗДО як основу морального виховання.

Увагу зацікнено на аналізі категорійного апарату дослідження: поняттях «гуманність» і «гуманні стосунки». Узагальнено, що гуманність є вершиною моральності, оскільки в ній любов до всього живого поєднується з милосердям, безкорисливою допомогою людям, чесністю, добротою, миролюбністю, працьовитістю, турботою про людину, повагою її прав на самовизначення і свободу, урахуванням особистісних потреб, а також створенням комфортних умов щодо перебування в освітньому закладі та на шляху до успіху.

*© Кравець Н. С.

*© Індісова М. Р.